

РОЗДІЛ 4

Бібліотека Одеського державного університету в період 1933–1991 рр.

Глава 1.

Бібліотека у довоєнний період (1933–1941)

У 1934 р., за рік після відкриття ОДУ, колишня ОЦНБ перейшла до його складу. Наукова і поновлена студентська бібліотеки мали окремі фонди, різний розклад роботи, але знаходилися під єдиним адміністративним керівництвом. Фонд Наукової бібліотеки складав 1 300 000 од., студентської – 60 000 од. Штат бібліотеки – 19 чоловік.

У 1934–1941 рр. бібліотеку очолювала Р. М. Повар (?–1941). В архівних документах бібліотеки за 1937 р. згадується директор Барабтарло ??¹. Зусиллями працівників було проведено величезну роботу з інвентаризації понад 30 тисяч томів, які раніше належали приватним особам та різним установам міста і все ще знаходилися в підвальних приміщеннях бібліотеки, не розібрані та не внесені до каталогів. Серед цієї літератури були виявлені рідкісні примірники видань XVII та XVIII століть.

Успішне функціонування бібліотеки потребувало кадрового забезпечення та нових приміщень. Повар Р. М., будучи членом Ради університету, неодноразово звітувала про це на засіданнях та пропонувала збільшити штат до 31 особи.

Фондом бібліотеки користувались не лише студенти та викладачі ОДУ, а й науковці інших установ Одеси, Москви, Ленінграду, Києва, Казані, Саратова та ін. Особлива увага приділялась зручності та комфортності обслуговування. Було організовано читальний зал для студентів та облаштовано приміщення для опрацювання та продажу старих фондів². Проводилось спеціальне обслуговування випускників історичного факультету, для цього була організована кімната для занять з відокремленим фондом (200 книжок), виділено співробітника бібліотеки для обслуговування³. Продовжувалась та набула нового змісту планова бібліографічна робота.

Працював міжбібліотечний абонемент, який видавав літературу в тимчасове користування персональним абонентам, а також міським та іногороднім організаціям, що мають у своїх структурах бібліотеки. Це Всесоюзний НДІ алергії (Ленінград), Інститут мікробіології та вірусології Південного Схо-

ду СРСР «Мікроб» (Саратов), Тартуський університет, Ростовський державний університет, Наукова рибогосподарська та біологічна станція (Батумі), Краснодарський педагогічний інститут тощо.⁴

Різноманітні джерела з історії бібліотеки свідчать про постійну активну участь вчених, викладачів у становленні та розвитку бібліотеки. У 1936 р. професором університету В. Д. Богацьким було порушено питання про необхідність створення каталогів іноземної літератури⁵.

Продовжувала удосконалюватись структура та технології діяльності установи. У 1937 р. створено відділ поповнення та обробки книжок. Зав. відділом призначено М. І. Кацнельсон, консультантом – професора Є. О. Загоровського⁶. Тоді ж бібліотека почала отримувати обов'язковий платний примірник усіх книжкових видань, що виходили в країні.

У 1938 р. штат бібліотеки збільшився до 36 чоловік. Знову було відновлено бібліографічний відділ – «мозок» бібліотеки. Його співробітники активно включилися в інформаційно-довідкову, видавничу та краєзнавчу роботи. В організації відділу брала участь досвідчений бібліограф М. В. Рапопорт. Під її керівництвом у бібліотеці створювалися систематичний каталог і систематична картотека статей. Значною популярністю користувався спецкурс з бібліографії, який Марія Володимирівна читала для студентів-філологів. «Ровный спокойный голос, уважительное отношение к аудитории. На лекциях теория сочеталась с практикой, с собеседованием»⁷.

За допомогою вчених університету почалася робота з розробки системи класифікації літератури. Були створені алфавітно-предметні покажчики до систематичного каталогу, розпочалося складання тематичної картотеки з історії Новоросійського (Одеського) університету, краєзнавчої картотеки «Одесика», пізніше – картотеки праць вчених університету⁸. Саме тоді були започатковані кращі традиції формування та збереження інтелектуальних надбань університету. Ця робота проводиться і сьогодні, набираючи нового змісту та більшого значення, а картотеки є безцінною джерельною базою для науковців.

Наукові дослідження бібліотеки були направлені на створення національного бібліографічного репертуару, який охоплював бібліографію української бібліографії, українського літературознавства, революційних і громадських рухів в Україні, народного господарства України 1917–1927 рр. та ін. Увага приділялась каталогізації картографічного матеріалу та опису рукописних карт⁹.

Бібліотека шукала нові шляхи удосконалення діяльності та функціонування установи. Для вивчення передового досвіду директор Повар Р. М., зав. читальним залом Лівшиц Н. Г., зав. абонементом Ходжаш Т. З., зав. бібліографічним відділом Гольфенбейн ?? відвідували бібліотеки Московського, Ленінградського, Київського університетів, Бібліотеку ім. В. І. Леніна (нині Російська державна бібліотека), Державну публічну бібліотеку ім. Салтикова-Щедріна (нині Російська національна бібліотека), бібліотеки Всеукраїнської академії наук (нині Національна академія наук України), Академії наук (нині

Російська академія наук), Державну бібліотеку ім. ВКП(б) (нині Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого)¹⁰.

У 1940 р. книжковий фонд бібліотеки зріс до 1 млн 315 тис. томів, із них близько 65 % зарубіжної літератури, 53 % – періодичні видання. В установі працювали 26 співробітників. Студентська бібліотека нараховувала 100 тисяч томів, мала 10 штатних співробітників та працювала до 22 години¹¹.

Крім того в ОДУ існувало 12 кабінетів, 6 лабораторій, 3 музеї та 4 інститути, які мали бібліотеки, що комплектувались із фонду наукової бібліотеки. Загальна кількість книг складала 91 740 од., з них 16 % – іноземні книги, 17 % – періодичні видання¹².

Зростання фондів, збільшення кількості читачів та книговидач, ускладнення характеру виконуваної роботи та запитів читачів потребувало наявності співробітників з умінням кваліфіковано, цілеспрямовано, планомірно організовувати роботу. Ректорат університету та адміністрація бібліотеки неодноразово висувала питання про перегляд номенклатури штатів бібліотеки. У 1940 р. згідно з постановою Всесоюзного комітету зі справ вищої школи введена нова номенклатура посад. У бібліотеці вперше введено посаду завідуючого студентською бібліотекою та завідуючих відділами¹³.

З 1 січня 1940 р. згідно з постановою РНК УРСР бібліотека припинила отримувати обов'язковий примірник видань¹⁴.

Глава 2. Воєнні роки (1941–1945)

Велика Вітчизняна війна... Саме вона в одну мить обірвала звичайний плін життя, розкидала по світу тих, хто складав єдиний міцний організм навчального закладу, й поділила його на евакуйованих та залишених на окупованій ворогом території.

Розлука університету з рідним містом тривала 38 місяців – з липня 1941 до вересня 1944 р. За цей час колектив ОДУ двічі змінив місце розташування, подолав більше семи тисяч кілометрів (з них близько трьохсот п'ятдесяти – морем) на територіях семи союзних республік і тричі опинявся на лінії головного напрямку бойових дій німецьких військ та їхніх союзників. У цих неймовірно важких умовах ні на мить не припинялася навчальна та наукова робота. Кожного року війни ОДУ оголошував набір студентів і здійснював випуск спеціалістів на шести своїх факультетах.

Евакуація університету почалася 25 липня 1941 р. Залізницею шлях був відрізаний, бо її регулярно обстрілювали. Студенти та частина викладачів вирушили до Миколаєва вздовж моря пішки. Де-кому випало переправлятися морем. «Пароплавом евакуаційний комітет дозволив вивезти невелику кількість людей та не більше 10 т. вантажу. Цей ліміт використали для відправки обладнання та літератури»¹⁵. Таким чином, морським шляхом була відправлена необхідна для навчального процесу література. Збірним пунктом було призначено м. Осипенко (нині м. Бердянськ Запорізької обл.), прибувши куди

університет дуже скоро отримав розпорядження просуватися далі на схід, до Краснодарського краю. У Майкопі, куди він прибув, університет зайняв приміщення технікуму та швидко розгорнув свою роботу. Вже 15 вересня на 6 факультетах розпочався навчальний процес (1100 студентів, викладачі та технічний персонал). У складних побутових умовах університет не тільки навчав студентів, а й виконував науково-дослідну роботу, навіть була проведена наукова конференція. Робота була настільки чіткою і злагодженою як у навчальних корпусах, так і в позаурочний час (агітаційна робота серед населення, риття окопів тощо), що в Майкопі університет набув авторитету та поваги серед партійних, урядових і воєнних установ та місцевого населення.

У зв'язку зі швидким просуванням німецьких військ на схід, університет був змушений евакуюватися ще далі у тил, до Туркменії. Дуже швидко була підготовлена відправка обладнання та літератури. Так, 6 серпня 1942 р. все було упаковано в ящики, а вже 7 серпня за допомогою військових весь персонал та обладнання були завантажені до ешелонів та відправлені до місця призначення. Тяжкий шлях при обстрілах, нальотах авіації і бомбардуваннях – через Туапсе, морем до Сухумі, знову поїздом до Баку, на поромі через Каспійське море до Красноводська. У Сухумі при розвантаженні, під час нальоту, загинула частина університетського майна. Серед втраченого були бібліотечні книги.

У м. Байрам-Алі університету було надано приміщення Технікуму текстильної промисловості. З деяким запізненням почався новий 1942–1943 навчальний рік. У той час в університеті працювали 8 професорів, 18 доцентів, 32 старших викладачі, 8 асистентів, 16 лаборантів. На новому місці умови були більш спокійними, без бомбардувань. Швидко привели в порядок навчальні приміщення і почали заняття з 2–4 курсами, одночасно оголосивши набір на перші курси всіх факультетів¹⁶. Умови навчання були надзвичайно складними, до того ж під час переїзду значно постраждало і частково було знищено обладнання лабораторій та бібліотеки, катастрофічно не вистачало коштів і літератури¹⁷. У 1943–44 рр. обставини з набором слухачів покращилися, він збільшився у 2 рази. Кількість студентів зросла до 447 осіб¹⁸. Університет не тільки навчав студентів, але й проводив науково-дослідну діяльність, користуючись фондом найнеобхіднішої для навчального та наукового процесу літератури, збереженої у дорозі співробітниками бібліотеки. Це був мінімум навчальної та наукової літератури, яку могли дозволити умови евакуації, але він став порятунком у підготовці спеціалістів у Байрам-Алі¹⁹. Крім наукової та педагогічної діяльності, співробітники університету долучилися до вирішення господарських питань республіки, що були викликані потребами війни. Через деякий час Одеський університет посів гідне місце серед наукових та культурних центрів Туркменії.

Бібліотека Одеського держуніверситету в роки війни опинилася в двох цілковито різних, паралельно існуючих життєвих ситуаціях одночасно. З одного боку, вона розділила долю університету під час евакуації, відчувши всі тяготи далекого переїзду в Середню Азію. Зовсім іншим, але по-своєму

драматичним, було життя бібліотеки, яку неможливо було вивезти з міста, що оборонялося, а потім опинилося під окупацією²⁰. В оточеній Одесі, в будинку на вул. Преображенській, 24 (на той час вул. 10-річчя Червоної армії), залишилися основні фонди бібліотеки університету (1 500 000 од.). Книгосховище займало 5 поверхів у 8 466 17 куб. м, із загальним метражем книжкових полиць у 17 км. У приміщенні бібліотеки був розташований штаб ППО та винищувальний батальйон, організований із співробітників університету. Виявляється, книги також можуть воювати, вони можуть бути добрим заслоном від ударної хвилі і допомагати нашим бійцям тримати оборону. Насамперед, на декількох ярусах з полиць були зняті усі книги і покладені уздовж вікон і стін по периметру всього приміщення в штабелі. Інші книги, з метою перекриття для бомбосховища, влаштованого в підвальному приміщенні, були зняті з полиць і укладені пластами на підлогу, де перебували до кінця 1941 р. в повному хаотичному безладді.

17 жовтня 1941 р. у місто, де залишалося трохи більше 300 тис. жителів, увійшли підрозділи вермахту та румунської армії. 22 жовтня пролунав вибух – партизанами був підірваний штаб румунської армії на вул. Маразлієвській. По місту прокотилися перші хвилі репресій. Саме у ті дні загинула у фашистських катівнях директор університетської бібліотеки Р. М. Повар, яка була залишена у місті для підпільної роботи: у неї при обшуку було знайдено радіоприймач.

Румунським окупаційним військам необхідно було показати велику визвольну роль їх армії, яка шляхом власних жертв врятувала «... від більшовицького терору Одесу і назавжди принесла волю і щастя місцевому населенню»²¹. Для підтвердження своєї визвольної місії перед світовою спільнотою окупанти відразу приступили до практичних дій. Використовуючи те, що майже вся навчально-матеріальна частина університету і якась частина викладачів та студентів залишилася в окупованій Одесі, румунська військово-окупаційна влада в 1941 р. організувала під вивіскою «Одеський державний університет» вищий навчальний заклад, до якого на правах факультетів додала залишки всіх довоєнних ВНЗ міста. Створений румунською окупаційною владою «Universitatea din Odesa» де-юре не мав ніякого відношення до Одеського державного університету, але де-факто він мав таку ж офіційну назву і розташовувався в залишених будівлях ОДУ.

Після ліквідації частини більшовицького підпілля та масових страт окупаційна адміністрація видала наказ про загальну трудову повинність населення у віці від 16 до 60 років. Цей документ суворо наказував усім громадянам, що працювали у колишніх радянських установах, повернутися на місця своєї колишньої служби. Від трудового обов'язку звільнялися тільки учні та студенти. Бажаючих навчати і навчатися було вкрай мало, тому окупаційна влада перейшла до радикальних дій. Були створені умови, при яких, не маючи інших засобів до існування, викладачі та студенти були змушені йти в університет: під загрозою смертної кари було заборонено брати на роботу в інші місця, крім університету, колишніх співробітників ВНЗ; всім обіцяли спеціальні посвід-

чення, які звільняли від трудової повинності, що давало можливість уникнути відправки до Німеччини; при пред'явленні посвідчень або студентських квитків поліцейські патрулі не затримували їх власників навіть під час облав, що було вигідно для підпільників. І, нарешті, найважливіше – при університеті було відкрито кооператив, що забезпечував продуктами персонал, тобто у людей з'явилася можливість врятувати свої сім'ї від голодної смерті.

Із 17-ти діючих в Одесі до війни вищих навчальних закладів більшість змогли евакуюватися, але залишилася матеріальна база цих вузів і певна кількість викладачів і студентів, що з різних причин не змогли вибратися з оточеного міста. Не знаючи, де і як доведеться відбувати повинність, молодь бачила у навчанні шлях до порятунку. В університеті було організовано прийом заяв від усіх осіб, які бажали навчатися. Перші лекції почалися в лютому 1942 р. на медичному і політехнічному факультетах²². Влітку 1942 р. університет працював вже у складі 5 факультетів: фізико-математичного, медичного, політехнічного, літературно-філософського та юридичного. Загальна кількість студентів у 1942–1943 навч. рр. складала 1549 чол.²³

Після відходу радянських військ університетська бібліотека являла собою гнітюче видовище: вибито скло, перекинуті стелажі, вітер і дощ господарювали на поверхах та безжально розкрадалися книги. Бібліотека довгий час залишалася без керівництва: ніхто не хотів і не наважувався взятися за впорядкування її фондів. Румунськими окупантами було вирішено залишити бібліотеку на консервацію, що фактично означало залишити її на повне розграбування. Допустити таке – означало приректи бібліотеку на загибель. Не менш втішна доля спіткала і Одеську міську публічну бібліотеку. Силами декількох її колишніх працівників, небайдужих до жахливого становища, в якому опинилися безцінні скарби, почався їх порятунок²⁴. На чолі цієї групи людей опинилась Олександра Миколаївна Тюнєєва (1888–1984)²⁵. 27 жовтня 1941 р. вона була затверджена на посаді директора Одеської міської публічної бібліотеки і цей вибір був не випадковий. О. М. Тюнєєва ще у 1920–ті рр. працювала в міській бібліотеці на посаді завідувача відділом рукописів та рідкісних книг. У 1930–ті рр. вона піддалася гонінням з боку радянської влади за нібито пособництво «ворогам народу». Окупанти розраховували, що саме цей факт з її біографії дасть можливість отримати вірнопідданого службовця²⁶. О. М. Тюнєєва погодилась взяти на себе керівництво залишеної напризволяще університетської бібліотеки (під час окупації на вулиці Короля Міхая). Університетську бібліотеку підпорядкували колишній Міській державній публічній бібліотеці імені Горького, зробивши її абонементом. 3 2 січня 1942 р. О. М. Тюнєєва стала директором вже двох бібліотек під загальною назвою – Одеська центральна наукова бібліотека²⁷.

Абонементом, тобто Центральною університетською бібліотекою завідувала одна із найстаріших її працівниць – Тамара Захарівна Ходжаш (1888–1965). З 1921 р. її доля нерозривно була пов'язана з книгою. Чудовий професіонал, яка досконально знала фонди університетської бібліотеки, у передвоєнні роки вона працювала на посаді заступника директора з наукової

частини²⁸. Разом з групою співробітників, які залишилися з різних причин в окупованому місті, вона вкладала сили і душу в те, аби бібліотека не тільки вистояла, а й у майбутньому змогла бути затребуваною і приймати вдячні відгуки. Ось їхні імена: Андрій Костянтинів Папаспіракі, Марія Володимирівна Севаст'янова, Олена Єпіфанівна Юркевська, Ганна Петрівна Сальникова, Валентина Іванівна Гопак, Василь Євстафієвич Дем'яненко, сестри – Олександра Степанівна та Євгенія Степанівна Монастирські, брати – Євген Михайлович та Віктор Михайлович Чернецькі, Павло Михайлович Кірсанов, Марія Михайлівна Беляєва, Маргарита Костянтинівна Мартиновська, Марія Павлівна Єфремова, Люція Карлівна Брун, Микола Всеволодович Аргіропуло. 20 грудня 1941 р. з ініціативи її співробітників у бібліотеці почалися відновлювані роботи. В жакливих умовах лютої зими стали приводити бібліотеку до ладу. Фанерою і щитами закладали вікна і діри, виймали скло з настінних портретів та виставкових вітрин, використовуючи його замість шибок у вибитих вікнах, і вже улітку 1942 р. бібліотека приступила до обслуговування професорсько-викладацького складу університету. Читачів було мало, обслуговування велося лише у світлий час доби – з 12.00 до 15.00. У будівлі не було електрики, приміщення не опалювалося під час всієї окупації.

Два з половиною роки співробітники, як могли, намагалися зберегти бібліотечні скарби. Коли румунська місцева влада перейшла до «цивілізованого» грабежу матеріальних цінностей, то згадали і про бібліотеки. Зі спогадів О. М. Тюнєвої видно, що для того, щоб зашкодити масовому вивезенню книг, бібліотекарі вдавалися до хитрощів. Потрохи приводячи в порядок приміщення, книги, що були розкидані по підлозі у книгосховищі, ставити на місце на стелажах не квапилися, бо розкидані книги – це розумна відмова для незнаходження потрібних окупантам книг. До того ж розсипаний книжковий каталог склали в ящики у хаотичному порядку, а про найцінніші фонди Воронцовської та Строгановської бібліотек взагалі не згадувалось – їхні каталоги були сховані, самі фонди були засекречені і, таким чином, врятовані²⁹. За наказом окупаційної влади всі видання радянського періоду повинні були бути знищені. І тоді, ризикуючи життям, Т. З. Ходжаш та її помічники знесли всі ці книги у дальню кімнату сховища, замаскувавши їх зовні шафами і стелажми. Румунському керівництву відсутність цієї літератури на полицях пояснили тим, що евакуйований університет забрав ці книги з собою.

Війна і окупація завдали університету величезної шкоди. Ворожі бомбардування зруйнували хімічний та фізичний корпуси, адміністративний корпус, два гуртожитки, було вивезене найцінніше обладнання лабораторій, повністю знищені гуманітарні кабінети, фізичні та хімічні лабораторії. На превеликий жаль, внаслідок прямого влучення бомби у будівлю географічного факультету на Єлисаветинській вул. (тоді Щепкіна, 12) була знищена безцінна колекція картографічних видань, до складу якої входили рідкісні карти і атласи, навіть портулани (17 тис. аркушів)³⁰. Сам географічний факультет сильно постраждав і потребував капітального ремонту. Основні будови ж були цілими і здатними до роботи. Зберігся також лабораторний корпус органічної хімії і майже

весь корпус фізичного факультету, за винятком великої фізичної аудиторії, яка була знищена разом з корпусом хімічного факультету. Збиток, нанесений війною бібліотеці, теж був дуже значний. За румунської влади розграбовувалися рідкісні колекції та коштовні книги, насамперед, з історії, економіки, географії Бессарабії та півдня України³¹. До бібліотеки приставили спостерігача від магістратури, уродженця Бессарабії, що добре володів російською мовою. До його обов'язків входив відбір з фонду творів друку, що мали інтерес для бібліотек Румунії. Великий уклін співробітникам бібліотеки, які зберегли списки вивезеної літератури, передали їх після звільнення Одеси до Державної комісії, яка займалася поверненням матеріальних та культурних цінностей, і майже всі вони були повернені місту.

Настав 1944 р. Німецькі війська зазнавали поразки на всіх фронтах. Стало зрозумілим, що недалеко той день, коли Одеський університет повернеться додому. 10 квітня в евакуйованому університеті пройшли урочисті збори колективу на честь звільнення Одеси, на яких було прийнято рішення – закінчувати навчальний рік у Байрам-Алі і повертатися в рідне місто. У чудовий весняний день 11 квітня всі викладачі, співробітники та студенти, що знаходилися в Одесі, прийшли в університет. З рушницями і червоними бантами в петлицях його охороняли студенти, що тільки-но вийшли з катакомб (П. М. Ржепішевський, Н. Б. Діварі, І. Гурський та ін.). Незабаром в Одесу прибув ректор М. О. Савчук. Комітет у справах вищої школи призначив його уповноваженим по Одесі, на плечі якого лягла вся тяжкість організації навчального процесу в усіх вишах міста. У звільненій Одесі в його університеті вже 21 квітня 1944 р. до занять приступили 360 студентів і 50 наукових співробітників. Квітень, травень і червень пройшли в упорядкуванні навчальних приміщень і лабораторій, збиранні університетського майна, яке було розкидано по всьому місту, наведенні порядку на книжкових полицях в університетській бібліотеці. Таким чином, у травні і червні Одеський університет працював одночасно в двох місцях: основний склад в Байрам-Алі і дуже обмежений склад в Одесі. У перших числах червня, після закінчення навчального року, почалася реевакуація університету з Байрам-Алі назад до Одеси. Положення було важким, протягом декількох місяців місто залишалося прифронтовим (фронт знаходився за 40 км від Одеси). Силами студентів в університеті були організовані нічні чергування.

В кінці серпня 1944 р. було сформовано спеціальний ешелон на Ашхабаській залізниці, в якому університет, з усім своїм майном відправився назад, в Одесу. 1 жовтня 1944 р. обидва одеських університети об'єдналися. Навчальний рік 1944–1945 рр. був дуже важким: в холоді, без опалення, при картковій системі і повній нестачі всього. Університет вистояв в неймовірних умовах і, як виявилось, був єдиним українським вишом, який організовано евакуювався, рік успішно працював на Північному Кавказі, в ще більш важких умовах евакуювався вдруге в Байрам-Алі, а після звільнення Одеси повернувся в рідне місто і знову включився в нормальну роботу. Злившись після повернення з евакуації в єдине ціле, університет та його бібліотека відновили роботу в

Одесі. 31 жовтня 1944 р. Одеський університет розпочав післявоєнний період своєї історії. Бібліотека допомагала університету в тому, щоб у найкоротший термін налагодити роботу після звільнення від фашистів³².

Завдяки самовідданій праці та мужності бібліотечних працівників, які опинилися в Одесі під час окупації, фонди університетської бібліотеки залишилися порівняно цілими, а приміщення збереглося. Силами небайдужих людей бібліотека знову почала працювати. Повоєнна бібліотека – понівечена, частково розграбована – зайняла своє місце в Одеському державному університеті. У цей період директором бібліотеки був Василь Іванович Литовченко. Саме він запросив на роботу в бібліотеку тоді ще зовсім молодого В. С. Фельдмана, який став згодом легендарним бібліографом³³.

Глава 3. **Наукова бібліотека Одеського державного університету** **імені І. І. Мечникова**

Незважаючи на ентузіазм, цілеспрямованість, самовіддану працю та мужність бібліотечних працівників, які працювали в Одесі під час окупації, фонди університетської бібліотеки зазнали непоправної шкоди. Окупантами було вивезено близько 17000 книг (70 % дублетного фонду)³⁴ та знищено картографічний фонд бібліотеки³⁵. Будівля бібліотеки збереглася і вже у 1944 р. в ній розпочалася робота.

Післявоєнні роки стали відродженням бібліотеки, відновленням її кращих традицій. Незважаючи на збитки, вона зайняла своє місце в Одеському державному університеті, який після визволення міста у найкоротший термін відновив свою діяльність. Першочерговим завданням на етапі повноцінного відновлення роботи стало всебічне комплектування. Попри всі труднощі співробітники намагались поповнити втрачений потенціал та звернулись до видавництв та бібліотек різних установ з проханням надіслати видання 1941–1945 рр. У результаті до фонду було передано понад 700 назв іноземних книг і журналів із Центрального колектора Москви, велика кількість юридичної літератури із Всесоюзного інституту юридичної літератури тощо. Працівники бібліотеки виїжджали в різні бібліотеки Радянського Союзу для відбору потрібної літератури.

У свою чергу з фондів бібліотеки було передано ряд книжок та журналів бібліотеці Кишинівського університету, педагогічним інститутам Івано-Франківська і Рівного, постраждалим бібліотекам західних областей України, бібліотеці Академії наук Туркменії тощо³⁶.

У складні 1945–1946 рр. бібліотеку очолював викладач психології та історії педагогіки педагогічного інституту та університету В. І. Литовченко. У роки війни він був підпільником, підтримував зв'язок з партизанами. Посаду заступника з наукової роботи займала Т. З. Ходжаш – одна з найбільш компетентних фахівців. За спогадами В. С. Фельдмана, Василь Іванович Литовченко з ентузіазмом взявся за відновлення бібліотеки та зміцнення кадрово-

го складу співробітників: «Он хлопотал, и ему удалось добиться для сотрудников, получавших низкую зарплату, пайка, каковой получали сотрудники научно-исследовательских учреждений. Он добился большого штата для полной инвентаризации и каталогизации фонда библиотеки. Хорошо разбирался в людях. Принятые им на работу, как правило, оставались на многие годы. Заботился о пополнении библиотеки молодыми способными людьми, любящими книгу»³⁷.

Упродовж багатьох десятиліть формувалась наукова робота бібліотеки, яка стала вагомим складовим її діяльності. 14 лютого 1945 р. згідно з постановою РНК № 198 бібліотеці ОДУ за заслуги у формуванні фондів, їхньої значимості для культурного й наукового життя міста та регіону було надано статус науково-дослідної установи, що дозволило їй отримати самостійний бюджет³⁸. Після цього співробітники бібліотеки разом з науковою та навчально-допоміжною роботою одержали можливість займатися самостійною науково-дослідною діяльністю. Насамперед, вона була пов'язана з науковими темами професорсько-викладацького складу та стала складовим частиною наукової роботи всього університету.

Новий статус спонукав до активізації діяльності бібліотеки за різними напрямками. Значно поліпшилася матеріальна база, комплектування проводилося за планом, узгодженим з науковою частиною університету відповідно до тематики наукової роботи кафедр і навчальної програми факультетів. Тематичні плани комплектування щорічно затверджувались Радою університету.

Відбувалося налагодження методичної діяльності та формування штату, який збільшився і налічував 64 співробітника³⁹. Докорінно змінилась структура: замість трьох відділів (абонемент та книжкових фондів, комплектування та обробки, бібліографічного) було організовано п'ять (книжкових фондів, комплектування, обробки та каталогізації, обслуговування читачів, що поєднував роботу абонементу, читального залу та міжбібліотечного абонементу, науково-бібліографічного відділу з групою співробітників, які займалися організацією виставок)⁴⁰. Почав працювати читальний зал для наукових занять⁴¹.

З метою впровадження єдиного інвентарного номеру у жовтні 1945 р. розпочалась переінвентаризація книжкового фонду⁴². Вона проводилась колективом позаштатних робітників і була припинена в 1947 р. через нестачу спецкоштів. Відновлена ця робота була в 1948 р. На 9 лютого 1949 р. (день закінчення інвентаризації) бібліотечний фонд нараховував 1266457 од.⁴³ Це була перша перевірка фонду за роки існування університетської бібліотеки, що дало змогу повноцінно та якісно обслуговувати читачів, яких на той час було 987⁴⁴.

У 1946 р. почалась робота зі створення систематичного каталогу. Значно розширилось коло користувачів бібліотеки. Крім університетського контингенту її відвідували студенти, аспіранти, наукові співробітники з Москви, Ленінграду, Вільнюса, Кишинева, Фрунзе тощо. У бібліотеці на той час функціонували індивідуальний, колективний та заочний абонементи, два читальних зали: загальний та для наукових робітників⁴⁵.

Після окупаційного періоду перед владою постало питання очищення бібліотечних закладів від літератури, що розходилася з пануючою ідеологією та поточною політикою партії. 6 вересня 1946 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову № 1566 «Про перевірку книжкових фондів у бібліотеках УРСР». Слід зазначити, що на той час бібліотеки усіх систем і відомств були визнані ідейно-політичними осередками, тому їхнім головними завданнями стало сприяння вихованню комуністичної свідомості, підвищення ідейно-політичного рівня населення. Пріоритетною стала ідеологізація наукових досліджень і переорієнтація виключно на завдання побудови комуністичного суспільства. Здійснювалося ідеологічне редагування каталогів та цензурна чистка фондів⁴⁶.

У 1947 р. бібліотека почала отримувати обов'язковий екземпляр з видавництва України.

1950–60-ті рр. увійшли в історію бібліотеки як роки активної перебудови основних напрямків роботи. Якісно формуються фонди бібліотеки, насамперед навчальною та науковою літературою. Проводиться робота з обмінно-резервними фондами. Налагоджуються зв'язки з різними бібліотеками та науковими організаціями, зокрема і з закордонними. Жвавий книгообмін відбувався з 298 науковими та науково-дослідними установами, у тому числі з 31 університетом, 26 педагогічними інститутами, 21 філією Академії наук СРСР та союзних республік⁴⁷.

Наукова робота бібліотеки полягала в створенні спеціалізованих картотек, бібліографічних покажчиків та розробці окремих проблем, тісно пов'язаних з науковою тематикою університету. Плани та тематика досліджень узгоджувалися з університетом та затверджувались Вченою радою. Особлива увага приділялась розробкам, пов'язаним з вивченням історії вітчизняної науки, розкриттю цінних фондів бібліотеки, краєзнавчій тематиці. Головною науковою тематикою став моніторинг публікацій співробітників ОДУ і праць про них, що дозволяло надати об'єктивну картину діяльності усього університету, його підрозділів, наукових шкіл, розвитку наукового і навчального процесу як в історичному аспекті, так і з точки зору сучасного стану. Результатом цієї грандіозної роботи бібліографів 1945–1960-х років стала підготовка до видання біобібліографічного словника професорсько-викладацького складу університету. З метою збору матеріалу бібліографи виїжджали у відрядження до архівів Києва, Харкова, Дніпропетровська. Викладачі, які на той час працювали в університеті, заповнювали анкети та давали відомості про свої публікації. Було зібрано відомості про 714 осіб вчених. Однак робота була припинена, а матеріали залишились в архіві бібліографічного відділу у рукописному вигляді. Сьогодні вони є документальною пам'яттю університету та незамінним джерелом інформації для дослідницької роботи.

Проводилась важлива робота з історичними колекціями. Так, впродовж 1947–1949 рр. систематизувався Воронцовський фонд бібліотеки, та було створено предметно-систематичний каталог, який відбив частину книг колекції (32000 од.)⁴⁸.

За наказом МВО СРСР від 21 лютого 1949 р. № 221 у бібліотеці розпочалася загальна каталогізація. Проводилась важлива робота по впорядкуванню, вдосконаленню та переробці схем систематичного каталогу. Формувався алфавітно-предметний покажчик до схеми класифікації книг НБ ОДУ та готувались методичні матеріали, пов'язані з обробкою та каталогізацією періодичних та книжкових видань.

Зростав авторитет бібліотеки. У 1949 р. вона очолила Міську бібліотечну вишівську комісію, яку було створено для покращення роботи бібліотек вищих навчальних та середніх спеціальних закладів.

У 1954 р. був організований топографічний каталог, картки в якому розташовувались відповідно до розміщення книг і періодичних видань на полицях книгосховища. На його основі формувались алфавітний та систематичний каталоги книг.

З метою формування унікальних зібрань, створення каталогу та інтеграції видань у широкий науковий та культурний простір особлива увага приділялась виявленню та опису рідкісних книг та стародруків. Велику роль у цій роботі зіграли головні бібліографи бібліотеки А. К. Папаспіракі та В. С. Фельдман, які протягом декількох десятиліть займались цією роботою. Пізніше до них приєднався М. В. Аргіропуло (1919–2008), який був шанувальником та популяризатором бібліофільських мініатюрних видань. Микола Всеволодович доклав багато зусиль для поповнення ними бібліотечної колекції, яка має особливу цінність для знавців книги.

А. К. Папаспіракі проводилась робота по створенню систематичної картотеки фонду Шильдера, яку було закінчено у 1958 році⁴⁹. Із згадок В. С. Фельдмана про Андрія Константиновича: «Он был представителем старой русской интеллигенции. Окончил юридический факультет Императорского Новороссийского университета и все годы хранил значок, свидетельствующий о получении им высшего юридического образования. ...Работая под руководством Андрея Костянтиновича... я был поражен необычайно широтой и глубиной его знаний истории XV–XVIII веков крупнейших европейских государств и политической борьбы в мире последних пяти веков, прекрасным знанием русской истории и художественной литературы. Впервые я увидел научный подход к изучению истории книги и книжных собраний. Я считаю, что основы моих познаний и интереса к истории книжной культуре я получил от работы рядом с Андреем Константиновичем»⁵⁰.

У післявоєнні роки керівництво бібліотекою змінювалося значно частіше, ніж у попередній період. Після В. І. Литовченка дуже короткочасно на посаді директора працював О. М. Дроздов. Далі один одного змінювали Г. Д. Плосконос (1947–1951), М. В. Павлюк (1951–1960), І. М. Коляда (лютий–травень 1960), І. М. Кирилов (1960–1961), П. М. Бондаренко (1961–1988), Т. А. Тарасенко (1988–1989). Студентською бібліотекою під час її окремого існування керували Л. К. Брун, Є. Ф. Чижевська, Н. Г. Лівшиц та В. О. Бозіна.

З початку 1950-х рр. бібліотеку очолив досвідчений славіст, талановитий лінгвіст, доцент філологічного факультету Микола Володимирович Павлюк, який багато зробив для підвищення її престижу. Під час його керівництва були видані бібліографічні покажчики, що стали окрасою університетських публікацій. На думку сучасників, ті 10 років (1951–1960), протягом яких М. В. Павлюк керував бібліотекою, стали подарунком для інтелігенції міста. Принциповість та вимогливість органічно поєднувались в ньому з делікатністю: за час роботи в бібліотеці не дозволив собі принизити гідність своїх підлеглих, а побачивши співробітника, що йде по іншій стороні вулиці, директор знімав головний убір і низько кланявся⁵¹.

У 1950 р. розпочато традицію систематичних переглядів нових надходжень, які протягом десятиліть не втратили свою актуальність і проводяться до теперешнього часу в новому форматі.

У 1957 р. побачив світ спеціальний випуск «Праць Одеського державного університету» (Бібліографічна серія), у якому вперше була зроблена спроба систематизувати публікації вчених університету, вміщених у його періодичних виданнях за весь дореволюційний період. Відкривав збірник огляд усіх періодичних видань, які вийшли на той час в університеті⁵². До нього ж увійшов систематичний покажчик до «Записок Новоросійського університету» за 1867–1919 роки⁵³ (укладачі О. Ф. Борисова, М. М. Бушева, Р. М. Рапопорт). Підготовлений до 90-ї річниці університету, покажчик висвітлює дуже важливу частину діяльності вчених університету, які своїми дослідженнями і відкриттями зробили надзвичайно вагомий внесок до скарбниці світової науки.

У травні 1959 р. у Відділі комплектування проведена реорганізація – починає діяти сектор обміну, який крім обмінних операцій займався розповсюдженням видань університету та проводив фінансові операції. Для підвищення якості обслуговування створено єдину видачу та фонд довідкової літератури в читальних залах, де користувачі мають змогу працювати до 22 години, а передекзаменаційний та екзаменаційний період – до 23 години та без вихідних.

Через інтенсивне поповнення фондів (25–30 тисяч од. на рік), гостро стала проблема нестачі місця у книгосховищі, що викликало необхідність його розширення за рахунок створення нових ярусів.

З кінця 1950-х наукова діяльність бібліотек у СРСР характеризується поступовою переорієнтацією на конкретну діяльність, пов'язану з організацією, вивченням та використанням інформаційного потенціалу фондів. У ті роки дослідження в Науковій бібліотеці ОДУ були направлені на вивчення історії університету, наукової діяльності вчених університету та наданню різнобічної допомоги уряду щодо рішення політичних, господарських, наукових, культурних завдань і сприянню мобілізації трудящих на їх виконання.

У першій половині 1960-х р. бібліотеки визначалися як центри для виконання складних бібліографічних завдань, у яких фонди й фахівці могли б за-

безпечити надання довідок і до яких інші бібліотеки, установи та підприємства мали звертатися безпосередньо. У галузі геолого-географічних наук це була саме Наукова бібліотека ОДУ⁵⁴. У післявоєнні роки в бібліотеці продовжували працювати досвідчені спеціалісти Т. З. Ходжаш, Н. С. Юсім, О. О. Мишаков, М. І. Кириченко, М. О. Чуйкіна, Т. М. Гольд, Р. М. Рапопорт, Є. С. Жакуліна, В. К. Руденко, С. В. Бондар, О. П. Кирилюк, А. К. Папаспіракі, М. В. Аргіропуло, Є. Ф. Чижевська, Є. Ф. Пісьмен, М. К. Руденко, Є. П. Ганчицька, В. О. Бозіна, Н. Г. Ліфшиц, Н. М. Трет'як, Е. В. Пилипчук, В. С. Фельдман, О. Ю. Ноткіна, О. В. Захарова, В. М. Терлецька та ін.

Фахівцем високого рівня, досконало знайомим з фондами, була Т. З. Ходжаш. У 1959 р. важливою подією для бібліотеки стало видання укладеного нею путівника-довідника⁵⁵. Вперше за 140 років існування бібліотеки вийшла узагальнена праця, що знайомила читачів з книжковими фондами і висвітлювала історію бібліотеки. У ній була представлена структура бібліотеки, подана загальна характеристика книжкового фонду, повідомлялись основні правила користування бібліотекою та короткі довідки про її основні відділи.

Учениця академіка В. І. Липського, кандидат біологічних наук Т. М. Гольд. Ряд її публікацій у ботанічних журналах був присвячений флорі Одещини та вченим-ботанікам зі світовими іменами Г. А. Боровикову, І. І. Пузанову, В. І. Липському, П. С. Шестерикову, В. А. Ротерту. Багато часу Гольд Т. М. присвятила укладанню систематичного покажчика до «Записок Товариства сільського господарства Південної Росії». На початку XIX ст. організація такого друкованого органу мала важливе наукове та практичне значення. «Записки» виходили протягом 89 років та становили своєрідну енциклопедію сільськогосподарських знань, відображали еволюцію науки в період існування товариства. В укладанні цього покажчика також брали участь такі вчені університету як О. О. Ковалевський, І. К. Пачоський, О. О. Браунер та ін.

Естафету бібліографів післявоєнного часу підхопили прославлені бібліографи-краєзнавці, дослідники та популяризатори книги – О. Ю. Ноткіна та В. С. Фельдман⁵⁶. За довідками та консультаціями до них зверталися не тільки студенти та викладачі університету, інших ВНЗ міста, а й спеціалісти з інших міст області, країни, з-за кордону.

Віктор Семенович Фельдман – «легенда» університетської книгозбірні. Він працював у різних відділах бібліотеки (книжкових фондів, відділі наукової обробки літератури та бібліографічному відділі) майже 50 років, допомагаючи всім – і студентам, і викладачам, залишивши після себе цікавий архів і цінне книгозібрання, які зберігаються зараз у бібліотеці в складі його іменної колекції. Завдяки В. С. Фельдману «не канули в лету» книги «ідеологічно шкідливого змісту», від яких намагалися позбутися у відомі часи. Екскурсії по фондах, які проводив В. С. Фельдман, як і його сердита «фірмова» фраза, звернена до читачів у залах каталогів: «Не тримайте ящик у висячому положенні! За зако-

нами фізики ящики падають донизу!», залишилися в пам'яті кількох поколінь студентів і співробітників університету. У ході екскурсії по книгосховищу, дійшовши до «родзинки» – шафи з рідкісними книгами – Віктор Семенович виймав одне за одним видання, неймовірно цікаво розповідаючи про кожне». ⁵⁷ Фельдман В. С. – один з найактивніших дослідників і популяризаторів історії Одеси та книги ⁵⁸. Його можна вважати одним із патріархів одеського краєзнавства. Віктор Семенович став першим лауреатом премії Дерібаса, яка була заснована президіумом європейського інтерклуба «Дом Дерібаса».

У 1960 рр. плідно працювала у бібліотеці досвідчений бібліограф, заступник директора з наукової роботи Е. В. Пилипчук. Енергійна і ділова, вона вирішувала питання чіткої організації і планування роботи бібліотеки, її кадрового забезпечення, формування книжкового фонду та довідкового апарату, запровадження нових форм і методів інформаційно-бібліографічного обслуговування. Ема Вікторівна продовжувала традиції бібліотеки і зробила вагомий внесок у її становлення та підвищення авторитету.

Ознакою хрущовської відлиги стало видання покажчиків і розвідок з української літератури та мови, слов'янської філології. Розвивалася й бібліографічна шеченкіана, традиції українського краєзнавства ⁵⁹.

Протягом 1960–70-х рр. групою співробітників під керівництвом Н. С. Юсін організовується алфавітний каталог іноземних книг. Так характеризувала Натті Самійлівну О. Ю. Ноткіна: «...Человек необыкновенно талантливый... Вела кружок английского языка, каковым владела в совершенстве... Великолепно рисовала, обладала отличным вкусом, ставила изумительные книжные выставки по содержанию и оформлению. А наша стенгазета была лучшей из всех газет университетских учреждений» ⁶⁰.

Тоді ж зав. відділом обробки Ю. Я. Письменом і гол. бібліографом В. С. Фельдманом за допомогою співробітників відділу обробки та бібліографічного відділу створюється предметний каталог іменних фондів – Воронцовського, Строгановського, фонду Шильдера.

А. Л. Драголі описав документи архіву М. М. Ланге, який був придбаний університетом у 1960 р. Готувались матеріали для створення картотеки автографів та екслібрісів Наукової бібліотеки ОДУ ⁶¹. Все це сприяло створенню передумов для відродження в бібліотеці відділу рідкісних книг та рукописів.

У цей час важливим елементом бібліотечного обслуговування, який дозволив продуктивно використовувати фонди різних бібліотек і забезпечувати виконання запитів користувачів у разі відсутності потрібних видань у фондах Наукової бібліотеки, став сектор міжбібліотечного абонементу (МБА).

Зростала роль Наукової бібліотеки в науково-методичному просторі міста. З метою підвищення кваліфікації, обміну досвідом, удосконалення та застосування нових методів у бібліотечній справі вона очолює і керує роботою Одеського міського університету культури бібліотечних працівників. Для співробітників Наукової бібліотеки були організовані гуртки з вивчення іноземних мов (англійської, німецької, французької та латинської) під керівництвом викладачів університету М. І. Кириченка та В. В. Данчева.

З 1961 р. для ведення каталогів бібліотека почала отримувати друковані картки Всесоюзної та Української книжкових палат⁶².

Продовжувалась гарна традиція дарувати чи передавати у спадок бібліотеці книжки. У 1960 р. надійшла бібліотека професора Б. О. Лупанова (1887–1959). Разом із книжками до книгозбірні потрапив і його невеличкий архів: автобіографія, послужний список та інші документи, які були потрібні для влаштування на роботу, його наукові праці, які, за винятком двох, лишилися у рукописах. У цілому, книжкова колекція Бориса Олександровича є прекрасною підбраною бібліотекою вченого-філолога.

У 1961 р. бібліотека поповнилась особистим книжковим зібранням історика, доктора педагогічних наук, професора Одеського державного університету Артемія Григоровича Готалова-Готліба (1866–1960). У фонді вченого книжки з педагогіки, психології, історії. Хронологічні рамки – з 1876 до 1958 рр.

Книжкова колекція Федора Євстафійович Петруня (1894–1963) – відомого одеського географа, історика, бібліографа і колекціонера, знавця архівних і картографічних матеріалів, надійшла в бібліотеку в 1963 р.⁶³ Книги з фонду Ф. Є Петруня так чи інакше пов'язані з географією або історією півдня України. У колекції представлені видання одинадцятьма мовами. Книжкове зібрання Ф. Є. Петруня містить безліч українознавчої літератури, зокрема статті відомих українських діячів культури.

У грудні 1963 р. створюється єдина каталожна зала, де розташовуються алфавітний каталог, систематичний каталог та бібліографічні картотеки.

Напередодні сторіччя Одеського державного університету, яке відсвяткували у травні 1965 р., фонди Наукової бібліотеки нараховували 1 708 160 томів, студентської – 601 418 томів⁶⁴.

Колектив Наукової бібліотеки брав активну участь у підготовці фундаментального видання «Історія Одеського університету за 100 років», членом редакційної колегії якої був директор бібліотеки М. В. Павлюк.

Характерною ознакою цього періоду є активізація боротьби за ідеологічну чистоту радянської культури, боротьби з дисидентським рухом та проявами «буржуазного націоналізму», посилюється ідеологічний контроль. Не обійшло це явище й бібліотеку, яка одним із своїх завдань мала забезпечення науки, культури, освіти якісними, ідеологічно вивіреними бібліографічними покажчиками та посібниками. В цей час наукова робота була направлена на підготовку ряду покажчиків праць учених Одеського університету – Колмакова В. П., Кирилова Є. А., Петренко-Критченка П. І., Ротерта В. А., Щербак І. Д., Бурксера Є. С., Пузанова І. І. та ін., які стали першовідкривачами серії «Біобібліографія вчених університету». Вона і сьогодні актуальна та продовжує поповнюватись і всебічно розкривати науковий доробок професорсько-викладацького складу університету.

Слід зазначити, що низка досліджень проводилась у тісному контакті та співдружності з кафедрами та факультетами університету та на замовлен-

ня наукових установ і важливих підприємств країни (підготовка тематичних покажчиків «Хроматографія», «Радіохімія», «Кінетика хімічних процесів», «Економічне районування СРСР», «Естетика» та ін.).

У 1965 р. Колегією Міністерства культури СРСР була прийнята постанова про впровадження у практику роботи бібліотек першого видання ББК (бібліотечно-бібліографічної класифікації). Тому предметом особливої уваги бібліотеки став систематичний каталог, фактично наново створений на основі нової ББК. Керувала цим відповідальним проектом редактор-спеціаліст М. О. Трофименко. У групу з впровадження бібліотечно-бібліографічної класифікації входили провідні фахівці бібліотеки: В. С. Фельдман, О. Ю. Ноткіна, Є. М. Зенькова, А. К. Захарова, М. О. Подрезова, В. М. Терлецька та ін.

Фахівці Наукової бібліотеки брали участь у загальносоюзних бібліографічних проектах – створенні зведених покажчиків іноземної літератури, які ведуть найбільші бібліотеки СРСР: Державна бібліотека СРСР імені В. І. Леніна, Всесоюзна державна бібліотека іноземної літератури, Державна публічна науково-технічна бібліотека, Бібліотека Академії наук СРСР.

У кінці 1966 р. почав діяти відділ обміну та створено дублетно-резервний фонд⁶⁵.

Більше 50 років працював в ОДУ учасник війни, нагороджений бойовими орденами та медалями, відзначений державними нагородами Петро Михайлович Бондаренко (1922–2003). Він був керівником навчальної частини, проректором по АГЧ, директором Наукової бібліотеки (з 1961 по 1988 рр.), співробітником відділу рідкісної книги. Під керівництвом П. М. Бондаренко відбулися суттєві зміни матеріального становища та інформаційно-бібліографічного обслуговування бібліотеки⁶⁶. Він прагнув до нововведень, орієнтувався на останні вимоги в галузі організації бібліотечної справи. Однією з перших у країні Наукова бібліотека Одеського університету організувала систематичний каталог по системі ББК. Значно розширилася масова, інформаційна, методична та видавнича діяльність бібліотеки. Петро Михайлович займався вивченням іменних фондів та історії бібліотеки. Результатом цієї роботи стала низка статей у пресі про Наукову бібліотеку ОДУ та книжкові колекції. Бондаренко П. М. сприяв організації та проведенню науково-практичних конференцій, різноманітних культурно-просвітницьких заходів. Це науково-теоретична конференція «Історія Наукової бібліотеки Одеського державного університету за 150 років» (1967), звітна наукова конференція (1974), науково-теоретична конференція, присвячена 400-річчю друкарства на Україні (1974), конференція вишівських бібліотек міста Одеси «Пропаганда бібліотечно-бібліографічних знань серед читачів» (1976), всесоюзний семінар «Інформаційно-бібліографічне обслуговування ВНЗ» (1979), виїзне засідання Клубу любителів мініатюрних видань при Одеському Домі вчених (1980), конференція до 40-річчя героїчної оборони Одеси у роки Великої Вітчизняної війни (1981), міська міжвишівська науково-практична конференція «Бібліотека ВНЗ і навчальний процес» (1981), конференція «Бібліотека історика М. К. Шильдера у фондах Наукової бібліотеки» (разом із філологіч-

ним факультетом) (1983), конференція «Наша професія – радянський бібліотекар» (1984), конкурс професіональної майстерності «Кращий за професією» (1984), науково-практична конференція, присвячена 40-річчю перемоги «Виховання подвигом: підсумки і перспективи» (1985) та ін. Особливо слід зазначити, що Петро Михайлович Бондаренко підтримав ідею відновлення Музею книги університетської бібліотеки та чимало зробив для реалізації проекту.

Офіційно Музей книги в складі Наукової бібліотеки ОДУ було відкрито 7 лютого 1979 р.⁶⁷ З цією метою було виділено приміщення і для створення відповідного інтер'єру в експозиційній залі відреставровано 9 шаф з Воронцовського палацу, які були передані у 1898 р. бібліотеці Новоросійського університету разом з книжковим зібранням. Фонд відділу склали книги, відібрані з загального книгосховища бібліографами А. К. Папаспіракі, Т. З. Ходжаш, В. С. Фельдманом, М. В. Аргіропуло. П'ять тисяч книг розташували у Воронцовських шафах, найбільш рідкісні і цінні – на 14 вітринах, тим самим поклавши початок постійним експозиціям: «Шедеври європейського та вітчизняного книгодрукування», «Рідкісні українські видання», «Мистецтво книги: мініатюрні видання з колекції університетської бібліотеки», «Книжкове зібрання родини Воронцових». Тут експонуються видання перших століть вітчизняного та іноземного книгодрукування, у тому числі інкунабули, колекції стародруків XVI–XVIII століть. Серед них чимало раритетів та навіть «уніків», які є пам'ятками національного та європейського значення. У день відкриття музею було проведено 18 екскурсій!⁶⁸ До 1988 р. єдиним співробітником Музею книги, як правило, був його завідуючий: з 1979 по 1983 р. ним був М. В. Аргіропуло (у 1981–1982 рр. у відділі працювала також С. П. Жабокрицька). З 1983 по 1999 рр. відділ очолювала Єлизавета Володимирівна Савельєва⁶⁹. Вона досліджувала фонди М. К. Шильдера, рукописи Б. О. Лупанова, А. В. Недзвідського, М. В. Терещенка, вивчала видання класиків української літератури у фондах університетської бібліотеки. Її праці «Одеські видання творів І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) у фондах Наукової бібліотеки» (1970), «Дореволюційні франківські видання у фондах Наукової бібліотеки Одеського університету» (1987), «З історії дореволюційної Шеченкіани» (1989), «Драматургічний фонд Наукової бібліотеки Одеського університету (іменний фонд М. В. Терещенка)» (1990), «Видання творів Лесі Українки у фондах Наукової бібліотеки Одеського університету» (1991) були надруковані в матеріалах наукових конференцій Одеського університету. Готуючи матеріали до експозиції, Є. В. Савельєва ретельно вивчала сотні фоліантів, написи на книгах, екслібриси, ілюстрації тощо. Її лекції та екскурсії незмінно користувалися успіхом у вдячних слухачів – від першокурсників до академіків.

У 1970-ті рр. відбувається стабілізація та удосконалення основних бібліотечних процесів. Проводиться рекаталогізація фонду періодичних видань, а старий каталог періодичних видань переводиться на стандартну картку. З метою підвищення ефективності обслуговування, скорочення шляху книги до читача створюються спеціалізовані читальні зали⁷⁰, де у відкритому доступі була представлена необхідна література та реферативні журнали. Активно

працює читальний зал періодичних видань. Для роботи з журналами природничого напрямку на мікрофішах організовано відділ спецвидів. Продовжує проводитись робота з поповнення бібліотек кафедр університету, які є складовою частиною єдиного фонду НБ.

У зв'язку зі значним збільшенням контингенту студентів та необхідністю якісного забезпечення навчального процесу впроваджується масова та групова видача навчальної літератури, що давало можливість раціонально розподіляти та оперативно видавати комплекти книг студентам.

З 1975 р. при Науковій бібліотеці починає працювати бібліотечне відділення ФСП (факультет суспільних професій), де вивчалися питання бібліотекознавства та бібліографії.

Досвід і авторитет, завзята праця і любов до своєї справи з часом мали логічний наслідок – з 1976 р. Наукова бібліотека ОДУ стала методичним центром для бібліотек вишів нашого міста. Працюють постійно діючі дворічні курси підвищення кваліфікації, на яких займаються співробітники не тільки Наукової бібліотеки ОДУ, а й інших вишівських бібліотек міста. Створено Раду наставників та Раду молодих спеціалістів, які організовують різноманітні заходи з розвитку творчих здібностей молодих працівників та підвищення якості роботи.

Продовжується робота з модернізації довідково-бібліографічного апарату та забезпечення доступу користувачів до необхідних документів шляхом каталогізації документного потоку та часткової рекаталогізації серіальних та продовжуваних видань. Удосконалюється методика опрацювання фонду. З метою скорочення інтервалу між надходженням книг та швидкого доведення їх до читача, вводиться методика групової обробки навчально-методичної літератури.

Зростає роль бібліотеки у формуванні висококваліфікованих кадрів-випускників ОДУ. Вона своєчасно реагує на всі зміни, які відбувались у ВНЗ на той час, продовжує формувати фонд навчальної та наукової літератури за основними спеціальностями вишу та темам його наукових досліджень, а також за суміжними темами. Джерелами комплектування був платний обов'язковий примірник профільних видань, що отримувався через Центральний колектор наукових бібліотек. Повторні примірники докуповувалися через Одеський обласний колектор, місцеві видання – через магазини. Суттєві поповнення надходили через всесоюзний та міжнародний книгообмін. У цілому щороку фонди поповнювалися на 40 тис примірників. На 1 січня 1980 р. фонд бібліотеки складав 2 291 113 од. Кількість читачів зросла до 14856 користувачів.

Нове десятиріччя увібрало в себе корінні зміни в житті держави та поставило перед бібліотекою нові завдання. У країні відбувається становлення системи науково-технічної інформації. Різко збільшився попит на продукцію центральних, галузевих, регіональних органів інформації. У структурі державних установ та організацій з'явилися нові підрозділи – інформаційні відділи. Такий підрозділ було відкрито і в Науковій бібліотеці Одеського універси-

тету.⁷¹ Співробітники сектору Інформації виявляли провідні науково-дослідні теми кафедр університету та організували інформаційне обслуговування по системі ВРІ, ДОР, групове інформування кафедр. Для забезпечення цієї функції було створено довідково-інформаційний фонд, який забезпечував спеціалістів не тільки документографічною, а і фактографічною інформацією. При бібліотеці організовано постійно діючий міський семінар робітників служб науково-технічної інформації.

До штату бібліотеки влилася ціла плеяда спеціалістів з природничих наук: біологи М. О. Подрезова, Т. М. Добринова, математик Л. М. Крапивка, хіміки С. М. Кириченко, Н. С. Тахтарова, інженер-електрофізик Г. І. Войченко, географ В. В. Самодурова, з яких виросли досвідчені бібліографи, майбутні керівники секторів і відділів бібліотеки.

Наукова бібліотека прагнула своєчасно інформувати читачів про нові надходження, розкривати свій фонд, професійно обслуговувати факультети й кафедри університету для задоволення попиту їхньої наукової, навчальної роботи. Активізувалася робота щодо пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань серед студентів, для яких провідні фахівці бібліотеки проводять заняття з основ бібліотечно-бібліографічної грамотності. В дусі часу широкого розмаху набирає масова та ідейно-виховна робота, серед якої значне місце займає усна та наглядна пропаганда.

Продовжує покращуватись рівень обслуговування читачів. Його забезпечують абонементи та три спеціалізовані читальні зали: природничих, суспільних та гуманітарних наук. У 1980 р. затверджено нові «Правила користування бібліотекою», які розширили перелік користувачів читальних залів та МБА. У 1982 р. при студентській бібліотеці НБ відкрито новий відділ – художній абонемент. Зав. відділом призначено В. В. Ярову – професіонала з великим досвідом роботи, яка розуміла складність і глибину навчального процесу та вміло організувала роботу відділу. При художньому абонементі працювали секція любителів фантастики від міського клубу «Прометей», історико-літературний клуб «Співбесідник», «Клуб любителів літератури».

У 1983 р. згідно з міністерським наказом від 31 грудня 1982 р. і з метою удосконалення бібліотечного та інформаційного обслуговування навчально-виховного процесу і наукової роботи, а також з метою ліквідації паралелізму в роботі та дублювання функцій наукова і студентська бібліотеки (з фондом у 861 тис. од.) були об'єднані в один структурний підрозділ університету. З цього року почало здійснюватися спільне комплектування, єдине управління. Після об'єднання бібліотек помітно змінилася структура закладу. Було організовано 13 відділів: єдиними стали відділи комплектування, обробки та каталогізації літератури, бібліографічний відділ⁷². Введено єдиний читацький квиток, який дозволяв отримувати літературу на всіх пунктах видачі. Проводилась велика робота з упорядкування галузевих філій обслуговування та створення якісного довідкового апарату.

Бібліотека налагодила зв'язки з багатьма зарубіжними науковими та навчальними закладами. Її відвідували група вчених – русистів із НДР, делегація

із Оулу під керівництвом ректора університету, зав. школою педагогіки творчого мислення у Варшаві проф. А. Горальський, делегація педагогів із США, група випускників Нью-Йоркського університету, делегація комуністів із Данії тощо.

У 1985 р. розпочався капітальний ремонт усієї будівлі бібліотеки. Пункти видачі літератури були переведені у різні корпуси університету та територіально віддалені від основного книгосховища. Однак бібліотека продовжувала чітко та безперебійно працювати і виконувати інформаційні запити. Для якісного та зручного обслуговування створено читальний зал учбової літератури у гуртожитку № 4, міні-читальний зал на історичному факультеті, абонемент механіко-математичного факультету в гуртожитку № 7 та хімічного факультету в гуртожитку № 3.

У травні 1986 р. організовано відділ книгосховища на 2-й філії, який очолила професіонал з практичним досвідом роботи Колесниченко К. І., яка активно займалась питаннями оптимізації розміщення фонду, покращення системи обслуговування. Було створено індикатор та введена система замовлень по читацьким вимогам.

У листопаді 1987 р. бібліотека знову почала обслуговувати читачів у відремонтованих приміщеннях основного корпусу на вул. Радянської армії, 24. Відкрито новий читальний зал періодичних видань, де були зібрані вітчизняні та зарубіжні журнали, а також зарубіжна періодика на мікрофішах. Почав функціонувати читальний зал учбової літератури. У розпорядженні бібліотеки було сім абонементів та шість читальних залів (350 місць). Загальна кількість читачів зросла до 15612 користувачів.

У цьому ж році було проведено Всесоюзну науково-практичну конференцію інформаційних працівників, де Наукова бібліотека взяла на себе функції методичного центру бібліотек вищих навчальних закладів регіону та стала зональним центром для 36 вишівських бібліотек півдня України. На базі бібліотеки розроблялись власні нові технології та методи роботи, працювали курси з підвищення кваліфікації співробітників бібліотек вузів та технікумів міста Одеси. Вивчався та апробувався передовий досвід інших бібліотек країни.

Наукова робота у цей період була направлена на підготовку бібліографічних та методичних посібників, рекомендаційних списків літератури на базі особистих фондів для викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів. В серії «Бібліографія вчених університету» побачили світ покажчики, присвячені А. В. Недзвідському (Є. В. Савельєва, 1986), Н. М. Якупову (О. Ю. Ноткіна, 1988), С. Л. Рубінштейну (О. Ю. Ноткіна, 1989).

За ці роки середовище бібліотечних працівників університету поповнили кваліфіковані спеціалісти, головним чином вихованців рідного університету: Т. М. Ямченко, О. І. Головка, Т. А. Фурман, Н. В. Мусієнко, Н. В. Кабанова, В. В. Ярова, А. В. Зайченко, В. П. Пружина, О. В. Суровцева, Л. М. Жак та ін.

У 1988 р. директором Наукової бібліотеки було призначено педагога-літературознавця, філософа Тарасенко Тамару Андріївну (1939–1992), яка

поєднувала керівництво бібліотекою з викладацькою діяльністю в Одеському державному університеті. Тамара Андріївна однією з перших у СРСР зробила і почала читати на гуманітарних факультетах ОДУ спецкурс з історії російської філософії ХХ-го століття. Вона – перший голова правління Фонду соціальної допомоги імені доктора Гааза (1987). Тарасенко Т. А. планувала перетворити бібліотеку в потужний науково-культурний центр, у базу численних і різноманітних добровільних культурних організацій і товариств. Однак втілити ці плани в життя так і не вдалося. У 1989 р. Тамара Андріївна подає у відставку за станом здоров'я.

У ті часи було проведено науково-практичні конференції: «Проблеми ефективності управління вузівською бібліотекою» (1988), «Актуальні питання формування і використання фондів бібліотек вузів» (1988).

На початку 1990-х Наукова бібліотека переживала труднощі, викликані соціально-економічними перетвореннями в країні, повною мірою відчувши вплив «епохи змін». Переломні 90-ті роки ХХ століття були складними в житті держави, університету і бібліотеки. Це були часи руйнації тоталітарної політичної системи і перші кроки розбудови нової незалежної держави.

З 1989 по 1998 рр. Наукову бібліотеку очолювала Світлана Михайлівна Старицька – кадровий співробітник, висококваліфікований фахівець бібліотечної справи. Вона доклала багато зусиль для комплектування бібліотеки в цей складний період, коли поповнення бібліотечних фондів у країні суттєво зменшилось внаслідок об'єктивних причин: скорочення фінансування бібліотек, інфляції, розриву інформаційного простору, зростання цін на всі види друкованої продукції. У цей період бібліотека сама розшукувала джерела поповнення фондів: активно співпрацювала з міжнародним фондом «Сейбр-Світло», Британською радою в Україні. Традиційно до фонду надходили дари від викладачів університету – від професорів Б. О. Шайкевича, В. В. Сердюка, колекція книг з літературознавства і мовознавства С. П. Ільйова, яка стала дев'ятим іменним фондом Наукової бібліотеки. Фонд «Відродження» через Інститут відкритого суспільства (Будапешт) забезпечував отримання кращих зразків літератури суспільної тематики з Франції, Німеччини, США, Великої Британії.

Наукова бібліотека почала трансформувати свої функції відповідно до потреб нового суспільства, української державності, національної освіти, науки та культури. Однак незмінною лишилась інформаційна підтримка учбового, дослідницького процесів університету та обслуговування викладачів, наукових співробітників, студентів старших курсів інших вишів, учнів ліцеїв та коледжів, які уклали договір з університетом, наукової громадськості міста та читачів, які приїждять з інших міст.

Основним завданням бібліотеки було оперативне бібліотечне та інформаційно-бібліографічне обслуговування користувачів, гуманізація, орієнтація на загальнолюдські цінності, виховання інформаційної культури, розширення асортименту бібліотечних послуг.

Важливим напрямком стало налагодження бібліографічної роботи, зокрема підвищення якості обслуговування шляхом розгортання інформування викладачів, наукових працівників та студентів, формування довідково-бібліографічного апарату бібліотеки та укладання бібліографічних матеріалів за тематикою робіт учених університету. У січні 1990 р. створено довідково-інформаційний читальний зал при науково-бібліографічному відділі з вільним доступом до основних довідкових та інформаційних посібників. Висококваліфіковані бібліографи допомагають читачам орієнтуватися у безмежному просторі інформації, надають складні довідки.

Книжкові фонди бібліотеки налічували понад 3,5 млн томів⁷³, у складі яких є видання та рукописи, написані багатьма мовами світу. Особливою гордістю є надзвичайно багате зібрання енциклопедій, словників, біографічних покажчиків. Відділ періодики налічував близько мільйона різномовних одиниць з усіх галузей знань. Кількість читачів перебільшувала 16000.

Прийняття Декларації про державний суверенітет УРСР, впровадження закону «Про мови в Українській РСР» зумовили характерні особливості всіх напрямів роботи бібліотеки. Творча активність колективу була спрямована на оновлення змісту діяльності бібліотеки шляхом наповнення її ідеями гуманізму, відродження національної культури, духовності.

Примітки

- ¹ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 10. Спр. 131. Арк. 30.
- ² Там само. К. 9. Спр. 119. Арк. 10.
- ³ Там само. К. 9. Спр. 116. Арк. 2.
- ⁴ Там само. К. 13. Спр. 166. Арк. 2, 4, 6, 10.
- ⁵ Там само. К. 13. Спр. 120. Арк. 55.
- ⁶ Там само. К. 10. Спр. 131. Арк. 40–41.
- ⁷ Ноткина О., Фельдман В. Вместе с ними : о сотр. Научн. б-ки Одес. нац. ун-та им. И. И. Мечникова, оставивших след в нашем сердце. Одесса, 2006. С. 5–6.
- ⁸ Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова : іст. нарис до 185-річчя заснування / відп. ред. В. А. Сминтина ; кер. авт. кол. М. О. Подрезова. Одеса, 2002. С. 164.
- ⁹ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 9. Спр. 128. Арк. 1.
- ¹⁰ Там само. К. 9. Спр. 120. Арк. 40.
- ¹¹ Там само. К. 10. Спр. 121. Арк. 12.
- ¹² Там само. К. 9. Спр. 121. Арк. 10.
- ¹³ Там само. К. 13. Спр. 161. Арк. 6.
- ¹⁴ Про постачання найголовнішим державним книгосховищем УРСР видань, що виходять на території УРСР, і про доставку обов'язкових і сигнальних примірників видань друку : Постанова РНК УРСР від 27 груд. 1939 р. *Зб. постанов і розпоряджень Уряду УРСР*. 1940. № 3. Ст. 17.
- ¹⁵ Кузнєцов В. О., Тоцький В. М. Одеський державний університет імені І. І. Мечникова в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Біологія*. 2005. Т. 10, вип. 3. С. 175–199.

- ¹⁶ До складу студентів було зараховано багато фронтовиків, які до війни вчилися в інших навчальних закладах країни. Військові події відбилися на новому наборі студентів – до початку навчального року їх налічувалося всього 266 чоловік, з яких 99 – нового набору.
- ¹⁷ Амброз Ю. А. Единство фронта и тыла... *Времена и годы : воспоминания ветеранов войны и труда* Одес. ун-та / ОНУ ім. І. І. Мечникова. Одесса, 1998. Вып. 1. С. 7–13.
- ¹⁸ Кузнецов В. О. Зазнач. твір. С. 190.
- ¹⁹ Історія Одеського університету за 100 років / ОДУ ім. І. І. Мечникова ; відп. ред. О. І. Юрженко. Київ, 1968. С. 415–416.
- ²⁰ Історія Одеського ... С. 356.
- ²¹ Транснистрія навіки будет Румынской : передрук. з газ. «Транснистрія» (Бухарест). *Одес. газ.* 1941. 23 нояб. (№ 10).
- ²² Кузнецов В. О. Біологічний факультет Одеського національного університету в період тимчасової окупації м. Одеси, 1941–1944 рр. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Біологія.* 2003. Т. 8, вип. 1. С. 228–245.
- ²³ Архів НБ ОНУ. Ф. Фельдман В. С. та Ноткіна О. Ю., особовий фонд. К. 29. Од. зб. 143. Арк. 252–282.
- ²⁴ Жирнова Л. О. В роки окупації, 1941–1944. *Скарбниця культури.* Одеса, 2004. Вип. 3. С. 122–127.
- ²⁵ Александра Николаевна Тюнеева : сб. материалов / Одес. нац. науч. б-ка им. Горького ; сост. Л. В. Арюпина и др. Одесса, 2012. 315 с.
- ²⁶ Пойзнер М. Б. Окупація. Одеса, 1941–1944 рр. : документи та матеріали. Одеса, 2004. С. 148–149.
- ²⁷ Александра Николаевна Тюнеева ... С. 280.
- ²⁸ В післявоєнний час Т. З. Ходжаш написала ґрунтовне дослідження з історії комплектування фондів НБ ОДУ, яким широко користуються спеціалісти й досі (Наукова бібліотека Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова : путівник. Одеса, 1959. 95 с.).
- ²⁹ Александра Николаевна Тюнеева ... С. 311.
- ³⁰ Самодурова В. В. Памятные страницы истории университетской библиотеки. *Ист. память.* Одесса, 2000. Вып. 2. С. 69.
- ³¹ Див. наприклад: Щетников В. П., Чебан Ю. А. Судьба научной коллекции Ф. А. Петруня во время оккупации Одессы. *Альм. ист. исслед.* 2012. Вып. 1. С. 75–79.
- ³² Сокуренок Ю. Одеський університет за часів окупації 1941–1945 років. *Одес. ун-т.* 2003. Трав. (№ 5). С. 5.
- ³³ Ноткіна О. Ю., Фельдман В. С. Вместе с ними ... С. 15–17.
- ³⁴ Архів НБ ОНУ. Ф. Фельдман В. С. та Ноткіна О. Ю., особовий фонд. К. 29. Од. зб. 143. Арк. 310–317.
- ³⁵ Повар Р. М., Милова. Путь библиотеки Одесского государственного университета. *Одесский университет за 75 лет* / отв. ред. К. П. Добролюбский. Одеса, 1940. С. 187–196.
- ³⁶ Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова ... С. 55.
- ³⁷ Ноткіна О., Фельдман В. Вместе с ними ... С. 16.
- ³⁸ Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова ... С. 27.
- ³⁹ Історія Одеського університету за 100 років ... С. 416.
- ⁴⁰ Ходжаш Т. З. Научная библиотека Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова в послевоенные годы. *Науч. б-ки СССР.* 1949. Бюл. 1. С. 7.
- ⁴¹ Звіт про роботу Наукової бібліотеки ОДУ ім. І. І. Мечникова за 1945 рік / Одес. держ. ун-т, Держ. наук. б-ка. Одеса, 1946. С. 1.
- ⁴² Отчет о работе Научной библиотеки ОГУ им. И. И. Мечникова за 1946 г. / Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. Одеса, 1947. С. 9.

- ⁴³ Доклад о работе Научной библиотеки Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова за 1949–50 гг. *Отчеты о работе Науч. б-ки Одес. гос. ун-та им. И. И. Мечникова за 1940 г., 1945 г., 1946 г., 1950 г.* Одеса, б. г. С. 1.
- ⁴⁴ Отчет о работе Научной библиотеки ОГУ им. И. И. Мечникова за 1948 год / Оде. гос. ун-т им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка. Одеса, 1949. С. 1.
- ⁴⁵ Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова ... С. 154.
- ⁴⁶ Дубровіна Л. А. Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в XX столітті. Київ, 2009. С. 337.
- ⁴⁷ Отчеты о работе Научной библиотеки ОГУ им. И. И. Мечникова за 1950 г. / Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка. Одеса, 1951. С. 6.
- ⁴⁸ Доклад о работе Научной библиотеки Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова за 1949–50 гг. *Отчет о работе Научной библиотеки ОГУ им. И. И. Мечникова за 1940 г., 1945 г., 1946 г., 1950 г.* Одесса, б. г. С. 5.
- ⁴⁹ Систематичний покажчик до «Записок Новоросійського університету» за 1867–1919 рр. / уклад.: О. Ф. Борисова, М. М. Бушева, Р. М. Рапопорт ; передм. А. Г. Готалов-Готліб. *Пр. Одес. гос. ун-ту. Бібліогр. серія.* 1957. Т. 147, вип. 1. С. 31–102.
- ⁵⁰ Ноткина О., Фельдман В. Вместе с ними ... С. 28–30.
- ⁵¹ Ноткина О., Фельдман В. Вместе с ними ... С. 24–25.
- ⁵² Павлюк М. В. Періодичні видання Одеського (Новоросійського) університету за 90 років. *Пр. Одес. держ. ун-ту. Бібліогр. серія.* 1957. Т. 147, вип. 1. С. 7–30.
- ⁵³ Систематичний покажчик до «Записок Новоросійського університету» за 1867–1919 рр. ...
- ⁵⁴ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Зазнач. твір. С. 382–383.
- ⁵⁵ Ходжаш Т. З. Наукова бібліотека державного університету ім. І. І. Мечникова : путівник / ред. М. В. Павлюк. Одеса, 1959. 95 с.
- ⁵⁶ Подрезова М. О. Наукова бібліотека як науково-дослідна та науково-допоміжна установа університету : до історії формування моделі сучасної бібліотеки. *Ювіл. зб. наук. пр., присвяч. 150-річчю Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова.* Одеса, 2015. С. 109.
- ⁵⁷ Подрезова М. А. Спочатку була бібліотека ... *Дерибасовская – Ришельевская : одес. альм.* 2015. № 62. С. 99–100.
- ⁵⁸ Губарь О. Хранитель древностей. *Одес. вестн.* 1993. 11 дек. С. 8.
- ⁵⁹ Павлюк М. В. Красведение в библиотеках. *Сокровища культуры.* Одесса, 1958. Вып. 2. С. 104–120.
- ⁶⁰ Ноткина О., Фельдман В. Вместе с ними ... С. 64–65.
- ⁶¹ Отчет о работе Научной библиотеки ОГУ им. И. И. Мечникова за 1961 г. / Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка. Одеса, 1962. С. 19.
- ⁶² Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова ... С. 145.
- ⁶³ Амброз Ю. А. Именная книжная коллекция Ф. Е. Петруня и история её формирования. *Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ – національне надбання держави : матеріали наук.-практ. конф.* (Одеса, 25-26 квіт. 2000). Одеса, 2001. С. 13–17.
- ⁶⁴ Історія Одеського університету за 100 років ... С. 417.
- ⁶⁵ Отчет о работе Научной библиотеки ОГУ им. И. И. Мечникова за 1967 г. / Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка. Одеса, 1968. С. 28.
- ⁶⁶ Бондаренко П. М. Розвиток Наукової бібліотеки ОДУ. *Ювіл. наук. сесія, присвяч. 100-річчю ОДУ ім. І. І. Мечникова. Сусп., іст. та юрид. науки.* Одеса, 1965. С. 77–79.
- ⁶⁷ Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова ... С. 166.
- ⁶⁸ Полевщикова Е. В., Савельева Е. В. От «Комнаты редких книг» до университетского Музея книги. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство.* 2009. Т. 14, вип. 19. С. 66.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Одеський національний університет імені І. І. Мечникова : історія та сучасність (1865–2015) / ОНУ ім. І. І. Мечникова ; гол. ред. І. М. Коваль. Одеса, 2015. С. 635.

⁷¹ Подрезова М. О. Наукова бібліотека як науково-дослідна та науково-допоміжна установа університету : до історії формування моделі сучасної бібліотеки. *Ювіл. зб. наук. пр., присвяч. 150-річчю Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова*. Одеса, 2015. С. 109.

⁷² Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова... С. 31.

⁷³ Одесский университет, 1865–1990 / отв. ред. И. П. Зелинский. Київ, 1991. С. 146.